

Chloupek, Jan; Studnička, Alois

K postavení kopaničářských dialektů mezi nářečími východomoravskými

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada
jazykovědná.* 1955, vol. 4, iss. A3, pp. [42]-48

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100233>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAN CHLOUPEK—ALOIS STUDNIČKA

K POSTAVENÍ KOPANIČÁŘSKÝCH DIALEKTŮ MEZI NÁŘEČÍMI VÝCHODOMORAVSKÝMI

Zkoumáme-li historickou metodou nářečí na východní Moravě, tak zvaná nářečí „moravskoslovenská“, dojdeme k závěru, že s vývojem nářečí na „vlastním“ Slovensku je zcela nepochybně spjat pouze jejich jihovýchodní úsek, tak zvaná nářečí kopaničářská.¹ Centrum dnešních kopaničářských nářečí se dlouhou dobu vyvíjelo společně s nářečími slovenskými (středoslovenskými) a příslušníci kopaničářských nářečí se dostali do styku s obyvateli východní Moravy teprve v důsledku pozdní kolonizace v 17. a hlavně v 18. století. Dlouho neobydlené hornaté území dnešních kopic bylo však kolonizováno také obyvateli sousedních krajů východomoravských a dokonce i přistěhovalci ze Slezska.² K poznání složitě historie tohoto kraje, který byl dlouho předmětem sporů mezi Moravou a Uhrami, přispěje jazykověda teprve tehdy, až podá podrobný výklad mluvnické stavby těchto bohatě diferencovaných nářečí, důkladný rozbor jejich slovní zásoby a přihlédne přitom k historickým dokladům a starším písemným památkám. Tyto požadavky nemůže splnit náš příspěvek. Vyhoví však svému účelu, vzbudí-li zájem jak českých a slovenských dialektologů, tak také historiků o tuto neprávem opomíjenou oblast.

Jediným společným znakem všech kopaničářských nářečí je *r* za starší *ř*. Znaky, které uvádí prof. V. Vážný,³ vyskytují se jen v části zkoumané oblasti a ostatní znaky, jimiž charakterisuje toto nářečí Bartoš,⁴ nejsou podstatné. Spokojíme-li se s tímto tradičním vymezením kopaničářských nářečí, pak k nim můžeme počítat nářečí těchto obcí: Lipov, Louka, Velká, Hrubá Vrbka, Malá Vrbka, Kuželov, Javorník, Nová Lhota s osadou Vápenky, Suchov, Boršice, Strání, Březová s osadou Olšovec, Lopeník, Starý Hrozenkov s osadami Vápenice, Vyškovec, Žitková a dále Bystřice (na mapce oblast I). Podle svědectví nejstarší generace vyslovovalo se *r* nejen v Radějově, kde jsou dodnes zachovány jeho ojedinělé zbytky, nýbrž také ještě v Kněždubě a v Tvarožné Lhotě. Nepodařilo se nám je zachytit v Blatničce, kde je zaznamenal Bartoš. Je třeba poznamenat, že se nářečí některých uvedených obcí kromě výslovnosti *r* za *ř* téměř shoduje s nářečím okolních obcí ve vnitrozemí. Tak nářečí v Bystřici se řadí k nářečí bánovskému, nářečí Blatničky a Boršic se podobá nářečím na jižním Uherskobrodsku a také nářečí radějovské se shoduje se sousedním nářečím vnitrozemským. Protože se tyto obce i po stránce zeměpisné přičleňují spíše k moravskému vnitrozemí než k hraniční oblasti, je možno předpokládat, že se zde slabý kolonizační proud rozplýval v početnějším domácím obyvatelstvu.

Za druhý charakteristický znak kopaničářských nářečí se považuje slovenský novotvar I. os. sg. typu *vedem*. Ze shora jmenovaných obcí s *r* < *ř* nevyskytuje se typ *nesem* v Radějově, Lipově, Louce, Velké, Boršicích a Bystřici. V pěti

z těchto obcí (kromě Velké) se nevyskytuje typ přič. min. čin. typu *pékél* (*pékeu*) s vokalicou epenthesí. (Isoglossou *vedu/vedem* se vymezuje oblast II.)

Isoglossami gen. pl. fem. typu *rúk, rovin, ovéc*, nom. akus. pl. neuter *mestá, vajcá* a typem záporu *neňi sú* zužuje se naše oblast ještě více a zahrnuje pouze obce Javorník, Suchov, Nová Lhota, Vápenky, Březová, Olšovec a St. Hrozenkov s osadami. (Na mapce oblast III.)

Centrum kopaničářských dialektů tvoří nevelká nářeční oblast s četnými slovenskými inovacemi nebo s rysy charakteristickými pro slovenský jazykový vývoj. Kromě znaků dosud uvedených ($r < r'$, sing. typ *vedem*, typ přič. min. čin. mask. s vokalicou epenthesí, typ gen. pl. *rúk*, typ nom. pl. *mestá*, zápor *neňi sú*) je zde *dz* na místě čes. *z < dj* — to je ovšem i místy v Podluží —, *ó* nebo *uo* na místě čes. *ů < ó* (na př. *kuoň*), *je* n. *ie* na místě čes. *í < ie* n. *é* (na př. *hriech, mljéko*), ztráta jotace po retnicích, gen. pl. mask. na *-óv* n. *uov*, typ adj. *inší, inšja, inšje*, novotvary nom. sg. *tato, ujco, dedo*. Objevují se zde také lexikální prvky z nářečí vlastního Slovenska, srov. na př. *zaból* = zapomněl, *ušól* = utekl, *robil* = pracovat, *zverec* = zajíc, *olevrant* = svačina, spojka *keď*. Je zřejmé, že toto jádro kopaničářských nářečí, k němuž patří nářečí Nové Lhoty, Vápenek, Březová, Olšovec a St. Hrozenkova a jeho osad, prošlo docela jiným vývojem než ostatní nářečí východomoravská a že se teprve v nedávné době mohlo připojit k vývojovému procesu českého národního jazyka. (Na mapce oblast IV.)

Diferenciace kopaničářských nářečí není ovšem dána jen větší či menší přítomností slovenských znaků, podle níž jsme je rozdělili na čtyři pásma. Srovnáním některých slovenských jevů zjistíme, že ukazují na nestejný historický původ obyvatelstva, v jehož řeči se ty nebo ony znaky vyskytují. Tak na př. v Nové Lhotě a Vápenkách (oblast IV) se neměkčí *d, t, n* ani před původním *i, é, e* a jejich střídnicemi (srov. *ďita*), kdežto v sousedním Suchově a v Březové (oblast IV) se měkčí *t, d, n* před všemi předními samohláskami, tedy i před pův. *e* (srov. *iděte*), na Hrozenkovsku dochází v případech *t, d* ještě k asibilaci (srov. *idzece*). Četné diferenční znaky tohoto druhu zachytil ve své záslužné práci už Fr. Bartoš. A konečně třetí typ isogloss je svědectvím tlaku sousedních východomoravských nářečí na kopaničářskou oblast. Tak na př. v Bystřici je 3. os. pl. ind. praes. sloves typu *prosit* zakončena na *-ija*, tedy podobně jako na ostatním Uherskobrodsku jde zde s hlediska morfologického o obecně moravský dvojslabičný typ této koncovky (srov. západomoravské a brněnské hovorové *prosjou, hanácké prosijó, východomoravské prosijú, prosijá, prosija*). Avšak isoglossou *prosa* (ve Strání a na západ odtud) || *prosjá* (Hrozenkovsko), *prosia* (Březová) je rozděleno i samo jádro kopaničářských nářečí. Právě tak se ve Strání a na západ odtud vyskytuje obecně moravská koncovka *-ama* v instr. pl.; kdežto na Březovsku a Hrozenkovsku jsou koncovky *-i, -mi, -ami* (na př. *s chlapci, chlapmi, ženami*). Kdybychom chtěli brát v úvahu i poslední dva znaky, pak se nám v centru nářečí kopaničářských vyděluje Hrozenkovsko a Březovsko jako oblast s nejsvráznějšími znaky, jako oblast, která se nejvíce odlišuje od východomoravského vnitrozemí.

Střed dnešních kopaničářských nářečí je tedy jedinou nářeční skupinou na východní Moravě, jež se v minulosti vyvíjela v souvislosti s nářečímí rozvinutějšími se později v dnešní nářečí slovenského národního jazyka. Příchodem jejich příslušníků na východní Moravu v 17. a 18. století bylo přerušeno pouto spojující je s mateřskými nářečímí na Slovensku. I když se noví obyvatelé východní Moravy začali považovat za Čechy patrně dosti brzy, způsobily neustálé poměry politické, hospodářská zaostalost a zeměpisná izolovanost kolonizovaného kraje, že se tato oblast připojila k vývojovému procesu českého národního jazyka

teprve v současné době. Český spisovný jazyk vykonává zde tlak na poměrně velmi zachovalé místní nářečí, často prostřednictvím obecné moravské slovenštiny, která i zde slouží jako společný jazyk s vyšší funkcí.⁵

Zbývá ještě vysvětlit, proč nepovažujeme historickou souvislost všech nářečí východomoravských se sloveaskými za zcela nepochybnou. Na staré jazykové spojení celé východní Moravy s územím slovenským se usuzovalo podle archaismů společných nářečím východomoravským i slovenským (na př. v hláskosloví zachování starého *ú*, neprovedení změny *ý* > *ej*, nezúžené *é* a *j*). Některé z těchto archaismů jsou jistě velmi starobylé, tak na př. typ *slúp* (srov. už stč. novotvar *stlúp*, *slúp*).⁶ Víme-li dnes, že „moravskoslovenská“ nářečí jsou dialekty vysloveně archaické,⁷ pak jediné tato skutečnost je spojuje s nářečím slovenským, která většinou také zachovávají starší stav.⁸ Je otázka, do jaké míry může archaičnost východomoravských a slovenských nářečí potvrzovat domněnku o jejich staré spojitosti, jestliže se už od nejstarších dob šířily na východní Moravě inovace české a jestliže se na Slovensku vytvořila samostatná jádra jazykového vývoje s vlastními okrajovými územími. Sama archaičnost nějakého nářečí svědčí obyčejně jen o jeho okrajové poloze vzhledem k jádru jazykového vývoje, nikoli o jeho souvislosti s jinými oblastmi archaického jazykového typu,⁹ pokud nám ovšem tuto souvislost nedokáží historikové. Dochování starých rysů je, jak známo, charakteristické pro okrajovou oblast, nikoli pro nářeční jádro. Za nářeční jádro pak můžeme považovat jen tu oblast, ze které se šířily inovace (nesporné je jím na př. centrální oblast hanácká), ne tedy oblast, kde se zachovalo nejvíce archaických rysů. Nářeční jádro „moravskoslovenských“ nářečí uvnitř jejich oblasti bychom mohli hledat jen při synchronním popisu těchto nářečí, odtrženém přitom od vývoje celonárodního jazyka. Není-li zde jazykových důkazů o dávné souvislosti východomoravských dialektů s dialekty slovenskými (nehledíme-li už k nepochybné příslušnosti východomoravských dialektů k jazyku české národnosti a českého národa), není třeba dále užívat nevyhovujícího názvu.

Z našich výkladů tedy plyne, že na otázku souvislosti východomoravských nářečí s nářečím slovenským — lépe řečeno na otázku historického styku příslušníků východomoravských nářečí s příslušníky nářečí slovenských — mohou odpovědět především historikové ve spolupráci s archeology, etnografy a pod. To ovšem neznamená, že by dialektologové nemohli pomoci při řešení složitých problémů týkajících se osídlování východní Moravy. Její severovýchodní část, jak bylo ukázáno,¹⁰ souvisí s oblastí lašskou. Také k hanáckým nářečím přechází nářeční oblast východomoravská stupňovitě, tu užším, tu širším přechodným pásem. Avšak nářečí na Slovensku se od ní neoddělují jen isoglossou *r/ř* a isoglossou *vedu/vedem*, nýbrž celou řadou znaků nářečí hornotrenčanského a dolnotrenčanského, které se často shodují se znaky nářečí středoslovenských.¹¹ V nejnižším úseku moravsko-slovenské hranice přesahují české inovace přes pozezní oblast hodonínsko-skalicou daleko na Slovensko. Pronikání těchto inovací na Slovensko¹² je v tomto úseku nepochybným svědectvím živého obchodního a společenského styku obyvatel jižního moravsko-slovenského pomezí v minulosti. Ze znaků pokládaných dosud za slovenské jsou to na jižní Moravě zase jen společné archaismy, vysvětlitelné okrajovostí území, nikoli slovenské inovace, které by svědčily o aktivním jazykovém vlivu ze Slovenska.

Právem klademe na naše nové dialektologické práce požadavek, aby studovaly nářečí jako místní obměny celonárodního jazyka. Jinak anadno dojdeme k výsledkům neúplným, a spokojíme-li se jen s hlediskem synchronním, k výsledkům skresleným. Mnohdy nám brání v správném výkladu jazykových jevů i zžitá

terminologie. Jedním z těchto termínů, jež už můžeme dnes opustit, je i název „moravskoslovenská“ nářečí. Nejde jen o otázku terminologickou, jak by se snad zdálo. Nemá-li již dnes být pochyb o příslušnosti nářečí na východní Moravě k českému národnímu jazyku, pak dalším užíváním staršího názvu potvrzujeme a priori předpoklad, že tato východomoravská nářečí souvisela s nářečími slovenskými vývojově. Sama přítomnost jazykových archaismů však nestačí k spolehlivému zjištění jazykových a tím i společenských souvislostí mezi zkoumanými územími, nejsou-li tyto souvislosti potvrzeny důkladným zkoumáním historickým, archeologickým a etnografickým.¹³

Ukázky

1. Vypravování Frant. Gabrhela (naroz. r. 1886) ze Starého Hrozenkova (oblast IV):

Prišol chlap, a pital sa mňa, čo bi robil, že bi chcel toho škrjatka. Já som mu povedal, vidzel i toho škrjatka a vón na to povedal, že ho susedzi majú, že ho chítal pres plot a že mu ušól, že to bolo také kura omočené. Já som mu povedal, aby si vzal ot čjérnej sljepki vajco a dzevjadz dní ho pot pazuchú nosil. A vón mi na to povedal, že už to robil a že mu púklo. Já som sa ho pital, lestli f tem vajci už čo bolo. A vón na to, že už bolo, ale ešte ňeboło visedzené. Tedihle sem mu povedal, aby zebrał vajcá ot čjérnej sljepki a nasadzil iy do konského hnojã. A vón mi na to povedal, že aj to už robil, len prišli psi a vajcá vidrápali.

2. Vypravování Jana Guriče (naroz. r. 1873) ze Strání (oblast II):

Šli tré pacholci s Kvjetej pričarovať galánki. A ten jeden v horách prdnul a pravil, já už sen tej čarodělkici zaplatil, to i dám. Keť prišli na Žitkovú k tej bohiňi po zlevení vosku ptali sa jeden za druhim, kolej platá. Aš prišla rada na toho tretího a ptal sa kolej je dlžen, tag mu povjēdela: Ušš ňi zaplatil, ten prđ v horách!

3. Vypravování Anny Vašicové (naroz. 1875) z Maršova, okres Uh. Brod (mimo oblast kopaničářských nářečí, pro srovnání):

Bili jedna žencká a oňi mňeli ve Velečinách sestru a šli stamotáđ v noci o jednášti hodinách. A diš šli, je tam velikí potok, a fčil gde sa vezne tu sa vezne chlapec přede mňú. Zelení kabátek, z levého šosu mu kapkala voda. Oňi povídajú: Chlapče, gde sas tu vzál? On furt cupkál před ňema, a fčil tam bil chrást trňi a ten chlapedz bil jak slepi a lēzl do toho trňi, a oňi mu říkajú: Gde ta tam čert nese, nevidiž že je tam trňi? On zařvál ihaha a do téj vodi a to duňelo jag dibi dva pári koňi brođil.

POZNÁMKY

¹ Název „kopaničářská“ byl pro tato nářečí zvolen akad. Trávníčkem (viz Moravská nářečí, str. 16) na místě nevyhovujícího pojmenování Bartošova. Za kopaničářské osady se v naší oblasti považují pouze Žitková, Vápenice, Vyškovec a Lopeník. Na počátku kolonizace těchto osad musil pry každý nový osadník odstranit lesní porost, cko pat pldu — orat se totiž na strmých svazích nedá — a podle toho se dnes říká „kopanice, kopanicí“ atp. Název můžeme rozšířit i na sousední obce, avšak vzhledem k jazykové nejednotnosti tohoto území je třeba mluvit vždy o nářečích kopaničářských, nikoli o nářečí kopaničářském.

² Srov. na př. údaje v matriční knize sňatků katolické fary ve Strážnici z let 1632—1662.

³ Nářečí slovenská, Čs. vlastivěda III, str. 231.

⁴ Dialektologie moravská I, str. 34.

⁵ Srov. Jan Chloupek, K otázce interdialektů, sborník Adolfu Kellnerovi, str. 146.

⁶ Viz Fr. Trávníček, Historické mluvnice čs., str. 165.

⁷ Srov. slova akad. Havránka na konferenci čs. dialektologů v Brně, Naše řeč XXXVIII, 1955, str. 47.

⁸ I ve východomoravské oblasti se ovšem vyskytují některé jevy, které bychom mohli považovat za inovace společné slovenským i východomoravským nářečím, na př. koncovku lok. sg. *-och (o chlapoch)* nebo gen.-akus. u životných subst. v pl. (*mňel třech simů*). V prvním případě jde o analogii podle dativu, kterou lze vysvětlit domácím vývojem východomoravských nářečí. Gen.-akus. v pl. se zase vyskytuje jen na části východomoravských nářečí, zato je také na př. v laštině.

⁹ Podobně hodnotí akad. Havráněk hláskové shody mezi nářečím lašskými a slovenskými jen jako zachování staršího stavu, nikoli jako důkaz jejich souvislosti, srov. Nářečí česká, str. 93.

¹⁰ Viz článek brněnského dialektologického kolektivu „K diferenciaci moravskoslovenských nářečí a k jejich vztahu k českému národnímu jazyku“ v 3. č. (řady jazykovědné č. 2) III. ročníku Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university, str. 18–31. Autoři článku ukazují, že se už od nejstarších dob (podle jazykových svědectví už od 12. století) nářečí na východní Moravě přikláníla k vývoji českého jazykového centra. Jiným závažným příspěvkem k řešení obecné problematiky východomoravských nářečí je stať Jar. Běliče „Postavení moravské slovenštiny“, sborník Adolfu Kellnerovi, Opava 1954, str. 81–91.

¹¹ Srov. V. Vážný, Nářečí slovenská, Čs. vlastivěda III, str. 254–256.

¹² Vážný, Nářečí slov., str. 234, mapka č. 2, 5, 9.

¹³ Závažná zjištění přinese jistě také soustavný výzkum českých nářečí, který provádí Ústav pro jazyk český Československé akademie věd, na oblasti východomoravské ve spolupráci s Vysokou školou pedagogickou v Olomouci.

Mapku kreslil pracovník Ústavu pro jazyk český Čs. akademie věd Dušan Šlosar.

МЕСТО „КОПАНИЧАРСКИХ“ ГОВОРОВ В ДИАЛЕКТАХ ВОСТОЧНОЙ МОРАВИИ

Если историческим методом рассматривать говоры восточной Моравии, до сих пор так наз. говоры „Моравскословацкие“, то можно прийти к заключению, что с развитием говоров в Словакии в несомненной связи стоит только юговосточная часть их, так наз. копаничарские говоры. Представители этих говоров поселились в восточной Моравии в период поздней колонизации 17-ого и 18-ого веков. Несмотря на то, что новые жители этой части восточной Моравии стали считаться чехами вероятно относительно рано, все же неустойчивая политическая обстановка, экономическая отсталость и географическая обособленность колонизированной области содействовали тому, что эта область примкнула к процессу развития чешского национального языка лишь в последнее время. Чешский национальный язык оказывает здесь давление на сохранившийся относительно хорошо местный говор словацкого языкового типа, зачастую через посредство интердиалекта восточноморавских центральных областей, выступающего и здесь в качестве общего языка с более высокой функцией.

На основании архаизмов, общих восточноморавским и словацким говорам, нельзя еще делать вывод о старинной языковой связи целой восточной Моравии со словацкой территорией. Остается проблемой, в какой мере архаический характер восточноморавских говоров — с точки зрения чешского языка окраинных говоров — и словацких говоров может служить подтверждением предположения об их старинной связи, если уже с древнейших времен в восточной Моравии распространялись некоторые чешские инновации, и если в Словакии образовались самостоятельные ядра языкового развития с собственными окраинными областями. Вопрос об исторических сношениях представителей восточноморавских говоров с представителями говоров, развившихся в последствии в современные словацкие говоры, наша диалектология сможет решить лишь в тесном сотрудничестве с историками, археологами и этнографами.

ZUR STELLUNG DER KOPANITZER MUNDARTEN IM RAHMEN DER OSTMÄHRISCHEN DIALEKTE

Wenn man die ostmährischen (die s. g. mährisch-slowakischen) Dialekte durch historische Methode untersucht, kommt man zu dem Resultat, daß mit der Entwicklung der Mundarten in der Slowakei nur der südöstliche Teil dieser Dialekte (die Kopanitzer Dialekte) ohne Zweifel verbunden ist. Die Angehörigen dieser Dialekte kamen nach Ostmähren erst mit der späten Kolonisation im 17. und 18. Jh. und wenn sie sich auch wahrscheinlich sehr bald für Tschechen zu halten begannen, schloß sich dieses Gebiet dem Entwicklungsprozeß der tschechischen Sprache erst in der Gegenwart an. Die Ursache dieser Entwicklung ist in den politischen Verhältnissen, der wirtschaftlichen Rückständigkeit und in der geographischen Isolierung des Gebietes zu suchen. Die tschechische Schriftsprache übt hier heute mittels eines ostmährischen Interdialektes, der auch hier als eine Verkehrssprache höherer Funktion dient — einen Druck auf einen verhältnismäßig gut erhaltenen Dialekt des slowakischen Sprachtypus aus.

Auf Grund der den ostmährischen und slowakischen Mundarten gemeinsamen Archaismen ist es nicht möglich auf eine alte Verbindung des ganzen ostmährischen Gebietes mit dem slowakischen Gebiet zu schließen. Es ist überhaupt fraglich, inwieweit der archaische Charakter der ostmährischen Dialekte — die vom Standpunkt der tschechischen Sprache Grenz-dialekte sind — und der slowakischen Mundarten die Hypothese ihrer alten Verbundenheit bestätigen kann, wenn schon seit ältester Zeit in Ostmähren tschechische Innovationen Boden gewannen und in der Slowakei sich selbständige Kerngebiete der weiteren sprachlichen Entwicklung mit eigenen Saumlandschaften bildeten. Das Problem der historischen Berührung der ostmährischen Bevölkerung und der Angehörigen derjenigen Dialekte, die sich später zu den gegenwärtigen slowakischen Mundarten entwickelten, wird unsere Dialektologie nur in enger Zusammenarbeit mit Historikern, Archäologen und Ethnographen lösen können.